
FIGYELŐ

Vitányi Iván: Vitairat a mai magyar művelődésről

Napjaink szükségszerűen gazdaságcentrikus közfelfogása feltűnően el-lentmondásosan ítélkezik a kultúráról, a művelődésről. Egyfelől dokumentált tény az iskolai végzettség eddigi – történelmi léptékkal mérve – legmagasabb szintje s ugyancsak bizonyítható, hogy a műveltebb, felkészültebb közeg hatékonyabban reagál a társadalmi fejlődés nehezedő próbatételeire. Az is egyre inkább tudatosodik, hogy a legtöbb – külön befektetés-beruházást nem igénylő – tartalék-energia a politikai rangra emelt emberi tényezőkben, köztük az általános műveltség, a szakmai tudás, a politikai tájékozottság folyamatosan javítandó színvonalában, a mobilizált ismeretek, készségek hatványozódó erejében rejlik. Elismerést kiváltó, hogy a kulturális ágazat a szűkösebb időkben is mindig megkapta a normális működéshez, az alapfunkciók érvényesítéséhez nélkülözhetetlen támogatást, ezért nem sok megvalósulásra érdemes kezdeményezés futott még zátonyra anyagiak hiányában. Mindemmellett joggal éri bírálát (bárcsak annyi önkritika is társulna hozzá!) a közműveltség gondolkodásban, magatartásban, életmódban megnyilvánuló állapotát. Kétségkívül nagyok a művelődés fehér foltjai, számottevő tömegek még passzív résztvevőként is ritkán részesülnek – s csak részben önhibájukból – a kultúra javaiból. Újra találkozni a termelés elsődlegességét mereven értelmező felfogással,

erősödőben van a dolgozni, vagy művelődni hamis dilemmája, most még jobban érzékelhető a kulturális aktivitás adekvát anyagi és erkölcsi ösztönzésének megoldatlansága. Ugyanakkor a művelődési gyakorlat alkalmazkodása sem elég dinamikus az új követelményekhez, a tartalmi, minőségi megújulás fogyatékoságait az érdekeltek előszeretettel hártják a kedvezőtlen objektív feltételekre, a valóban takarékosabb szemléletű gazdálkodásra.

A nemegyszer direkt módon szemben álló, vagylagos vélemények keresztüztüében – a felszínes megközelítéscet, könnyelmű általánosításokat ellensúlyozandó – megsokszorozódik a reális helyzetmegítélés szükséglete, a jelenségek okait is elemző, lényeglátó gondolatok jelentősége. Ebből a szempontból is forrásértékűek a politikai dokumentumok – s nemcsak az ideológiai, kulturális jellegűek –, de a tudomány eligazító szerepe is kézenfekvő, különösen, ha érzékenynek mutatkozik a társadalmi praxis kérdésfelvetései iránt. *Vitányi Iván* újabb könyvét feltehetően az a belső indíték hívta életre, hogy folytatva, szintetizálva korábbi törekvéseit, egy helyütt fejtsse ki a kultúraelméletre, művelődéspolitikára vonatkozó nézeteit; de a motivációk sorában tetten érhetők a kulturális fejlődés aktualitásai is. Ezt látszik igazolni már a kötet címe

is, amely – akarva-akaratlan – túlmutat eredendő célján, az írás karakterének megjelölésén.

Eddigi munkássága ismeretében természetszerűen, hogy Vitányi materialista alapú koncepciót képvisel, s a kultúrát – immanens törvényei ellenére – társadalmi meghatározottságában, mintegy a totalitás részeként értelmezi. Elismeri a társadalmi-gazdasági-kulturális fejlődés szoros összefüggéseit, kölcsönös feltételezettségét, ellemle szól viszont annak a mechanikus felfogásnak, amely lineáris folyamatként tételezi az alkotóelemek egymásra hatását. A valódi kérdések – véleménye szerint – ott kezdődnek, ahol ez a linearitás megszakad, amikor a várt tendenciák kibontakozása elmarad és másoké kezdődik el.

E jelenséget magyarázandó vezetibe a szerves és szervetlen fejlődés kategóriákat, s lényegében könyve egészét a köztük levő különbségek – alkalmasint átfedések – érzékeltetésének és értelmezésének szándéka hatja át. A megkülönböztetés alapját – e gondolatmenet szerint – a nagyipari áru-termelő gazdálkodás – marxizmus kifejezéssel „második társadalmisulás” – teremtette meg. Az úgynevezett „centrum országokban” a szerves, a megkésett „perifériális országokban” a szervetlen fejlődés vált jellemzővé. Ugyanakkor a legfejlettebb kapitalista országokban is csak viszonylagos a szerves fejlődés, összes konzekvenciája még végig gondolatlan, mint ahogyan a szervetlen fejlődésnek is vannak kivételes mozzanatai. A magyar társadalmi-gazdasági-kulturális fejlődést – az átmenetiség, a „kelet-közép-európaiság” ellenére – összességében a szervetlenség jellemezte, amelyen a szocialista fordulat is csak annyiban módosított, hogy megteremtette a kereteit egy új tartalmi kibontakozásnak. Miután eddig (a szervetlen fejlődés jellegzetességeként) a keretek – a termelésben, a termelés szerkezetében és

a társadalmi struktúrában egyaránt – erőteljesebben fejlődtek a tartalomnál, egyelőre ellentmondás van közöttük. Az így felépült „társadalmi állapot” természetszerűen a „művelődési állapotot” is meghatározza, több vonatkozásban választ ad a kultúrában tapasztalt bonyolult helyzetre. „*A történelem kanyarja hozta létre, hogy a szocializmus felépítéséhez olyan országokban kellett hozzáfogni, amelyekről kevés azt mondani, hogy a kapitalizmus kifejlődésében hátrább voltak a vezető polgári országoknál, mert ez esetben a feladat valóban csak annyi lett volna, hogy utolérjék őket. A különbséghez azonban az is hozzátartozik, hogy ami nálunk már megvalósult, az is szervetlenül ment végbe, előbb tehát a szerves fejlődés útjára kell visszatérni, hogy onnan a szocializmus felé előreléphessünk.*”

Mindebből logikusan következik, hogy ezen változtatni csak úgy lehet, ha megteremtődnek az átfogó szerves fejlődés lehetőségei. Ez esetben a kultúra aktív részese lesz az egész programnak, fontos partnere a gazdasági ágazatoknak. Egyébként „*pozícióbarokkba kényszerül, a »szinten tartásért« küzd, igazi fejlesztés helyett a parancsoló szükséggel jelentkező renoválásokat hajítja végre, ahogy tudja. Erre az utóbbi alternatívára nem érdemes tervet készítenünk. A mechanizmus már túlon túl rögződött, évről évre ugyanis a pillanatnyi helyzetnek megfelelően működik* – írja Vitányi.

E stratégiai elgondolás realizálása legelőbb a terep alapos feltárását, ismeretét feltételezi. Az analízishez viszont fogalmi konvenciókra, dimenziók rendszerére van szükség. Ezt szolgálják a könyvben a kultúra fajtáit, ágazatait, formáit, intézményrendszerét, szerkezetét, tartalmát, a kulturális élet történelmi periódusait elemző fejezetek. A szerző nem törekszik mindenáron egzakt definíciókra, saját okfejtésének summázataként azonban szük-

ségképpen eljut az önálló fogalomértelmezésekig, s ezzel egyfajta fogódzót nyújt a kultúraelméleti alapkategóriák mibenlétének megértéséhez, a terminológiai vitákban való tájékozódáshoz.

Alapkoncepciójának megfelelően, nagy figyelmet fordít a kultúra szerves, illetve szervetlen fejlődésének, polgári és szocialista modelljeinek értelmezésére. Azt az átalakulást nevezi szervesnek, melynek során az anyagi, a társas és a szellemi kultúra egymással összhangban fejlődik. Más vonatkozásban a szervesseget a tradicionális, az autonóm és a heteronóm kultúra egymáshoz való viszonya, mindeneke előtt pedig az egyes rétegek élő kultúrájában megvalósuló közvetlen kapcsolata képezi. A szerves fejlődés további kritériuma a kultúra nemzeti jellegének szabad kibontakozása, közelebből a paraszti-népi, és nemzeti-autonóm kultúra sajátos összefüggése, találkozási pontja. A szerves és szervetlen fejlődés szisztémájával összhangban jellemezhető a kulturális politika liberális, centralizált, illetve demokratikus-szocialista alaptípusai is. Ugyancsak három fő irányzat különböztethető meg a művelődéscselekmények változásai alapján, a felvilágosodás kori és a hegeli; a szabadidős-rekreációs; valamint a szocialista közművelődés. Az utóbbi magában foglalja ugyan a másik kettőt, de nem pusztán azok elegye, hanem szintézise. A szocialista szellemű művelődés középpontjában nem a kulturális aktivitás, hanem a társadalmi cselekvés áll. A kultúra igazi funkciója nem az, hogy saját létezésével tegye szebbé az életet, hanem, hogy kulcsot adjon az életnek a társadalmi cselekvés útján történő szebbé tételéhez.

Ennek szellemében prognosztizálja Vitányi a magyar kulturális fejlődés alternatíváit könyve befejező részében. Vitairathoz híven szenvedélyes elkötelezettséggel fogalmazza meg a marxiz-

mus reneszánszának, a kulturális forradalom magasabb szintű kibontakoztatásának szükségletét. Olyan magával ragadó szellemi közeget sürget, „amely előreviszi a társadalom fejlődését, elősegíti a szocializmussal és a szocialista nemzettel való azonosság tudatát, kiterjeszti a szocialista kultúra és ideológia hatósugarát, hozzájárul az életmód átalakításához, a társadalmi instabilitás csökkentéséhez, a szervezettség, a tudás, a termelékenység növeléséhez, mindezekben keresztül az egyetemes társadalmi-gazdasági-kulturális fejlődéshez. Mindennek megvan a lehetősége, de ugyanakkor megvannak az akadályai is... Tudnunk és tudatosítanunk kell tehát, hogy kultúránk szerves fejlődése sorskérdés, nemzeti életünk és szocialista létünk sorskérdése. Megoldása nem részfeladat, hanem átfogó társadalmi összefogást, valóságos és mélyreható megújulási mozgalmat igényel, mely az egyetemes társadalmi program és reform egyik legfontosabb része és feltétele.”

Újabb markáns – bár megjelenésében kevésbé igényes – kötettel gyarapodott immár a hazai kultúraelmélet, a művelődéspolitikai szakirodalma. Vitányi Iván annak tudatát mélyíti el az olvasóban, hogy történelmi fordulópont, vagy legalábbis annak lehetősége előtt állva a kialakított kereteket úgy kell most tartalommal megtölteni, hogy a belső érés, a szerves fejlődés – úgy tűnik, tudatosan túlhangsúlyozott – tendenciája erősödjék fel. Remélhető, hogy több tekintetben újak tetsző, szókimondó gondolatsora sokakat késztet szembenézni a valósággal, s eszmecserét inspirálva segít az általa is körvonalazott, szorgalmazott korszerű szemléletű – megszüntetve megőrzött – társadalmi, kulturális gyakorlat tudati hátterét megteremtteni, s ennek révén a praxist realizálni.

(Gondolat)

CSONGRÁDY BÉLA